

Marija Drobnjaković, Milena Panić, Vlasta Kokotović Kanazir

PROSTORNI I STRUKTURNI DISPARITETI RADNE SNAGE U SRBIJI¹

SAŽETAK

Radna snaga predstavlja „dinamički“ funkcionalni kontingent, stub ekonomskog i privrednog razvoja, uslovljen demografskim i socio-ekonomskim promenama i procesima. Dinamičnost kao karakteristika kontingenta radne snage ogleda se u nizu promena i transformacija, koje poslednjih decenija dovode do njegovog ubrzanog smanjivanja, starenja i sve slabijeg kapaciteta za obnavljanje, što će se nastaviti i u budućnosti. Pomenuti trend zadobio je globalno rasprostranjeno, javljajući se u zemljama različitog političkog, društvenog uređenja i stepena ekonomske razvijenosti, te je njegovo prisustvo prepoznato i u Srbiji. Radi dubljeg razumevanja problematike razvijenosti i potencijala radne snage, cilj istraživanja je usmeren na identifikaciju prostornih obrazaca i razumevanje lokalnih karakteristika radne snage, kao i njihove međusobne uslovljenosti. Istraživanje je sprovedeno na nivou jedinica lokalne samouprave, kroz analizu obima, strukture (pol, starost, aktivnost, delatnost, nivo obrazovanja) i elemenata u oblasti zapošljavanja (ponude i potražnje radnih mesta), formirana je njihova tipologija i ustanovljeni su prostori sa „slabim“ i „jakim“ potencijalom radne snage i sagledani parametri njene iskorišćenosti. Tip sa najslabijim potencijalom radne snage sačinjen je od demografski ugroženih opština jugoistočne Srbije, koje karakteriše i njegova niska iskorišćenost usled značajne nerazvijenosti lokalnog tržišta rada. Najpovoljniji tip je obuhvatio opštine u centralnim gradskim zonama velikih gradova (Beograd, Niš, Novi Sad), koje ujedno imaju i najveći udeo zaposlenog stanovništva i visoko kvalifikovanog kadra. U prelaznim tipovima (106 opština) prisutne razlike uzrokovane su populacionom veličinom, demografskom vitalnošću i stepenom obrazovanja.

KLJUČNE REČI

radna snaga, radni kontingent, potencijal, iskorišćenost, tipologija opština, Srbija.

1 Istraživanje je realizovano uz podršku Fondacije za otvoreno društvo i Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu u okviru programa istraživačkih stipendija Fondacije za otvoreno društvo „Srbija i globalni izazovi: ka pravednijim i demokratskim javnim politikama“ u toku 2021/2022. godine.

Marija Drobnjaković, Geografski institut “Jovan Cvijić” SANU, Beograd: m.drobnjakovic@gi.sanu.ac.rs
Milena Panić, Geografski institut “Jovan Cvijić” SANU, Beograd
Vlasta Kokotović Kanazir, Geografski institut “Jovan Cvijić” SANU, Beograd

Uvod

Radna snaga i ekonomska aktivnost kao pojmovi osnovna su kategorija ekonomske sociologije, ekonomije rada i demografije radne snage (Pokos, Peračković 2016), ali sa različitim poljem istraživanja. Dosadašnja saznanja u ovoj oblasti mahom su bila u domenu socioloških i ekonomskih istraživanja (Baecker 2007; Durkheim 1960; Weber 1968), sa fokusom na podeli rada i maksimiziranju dobiti od rada. Radna snaga, posmatrana kroz prizmu demografskog okvira, determinisana je ukupnim brojem stanovnika, starosnom strukturom i migracijskim tokovima, dok njene strukture diktiraju radni i intelektualni potencijal (Wertheimer-Baletić 1999). Na taj način, kroz demografiju se sagledavaju strukture stanovništva, kao proizvođačkih kapaciteta radne snage, i potrošačke potrebe društva, kroz segment veličine i odnosa starosnih kategorija unutar celog društva (Pokos, Peračković 2016).

U praksi i literaturi se sreću različita tumačenja pojma radne snage, upravo u zavisnosti od teorijskog koncepta kroz koji se sagledava. Najčešće se radna snaga izjednačava sa ekonomski aktivnim stanovništvom, kao delom društva koji aktivno učestvuje u proizvodnom procesu. Jedna od prvih definicija radne snage pronalazi se upravo u marksističkim pogledima na stvaranje maksimalnih dobiti iz proizvodnje, gde je viđena kao „celokupnost fizičkih i duhovnih sposobnosti koje postoje u telesnoj, živoj ličnosti čovekovo, i koje on stavlja u pokret kad god proizvodi upotrebne vrednosti ma koje vrste“ (Macura 1997a: 342). Tokom socijalizma sagledavanje radne snage kroz akumulaciju kapitala postepeno je ublaženo, da bi u kapitalizmu povratilo neke od osnovnih marksističkih postavki, ali u drugom svetlu. Ipak, kapitalistička i postkapitalistička razumevanja ovog pojma vezuju se za učestvovanje u nekom radu, bavljenje određenim zanimanjem i stvaranje kapitala, odnosno dobiti (Nejašmić 2005). Strukturna obeležja društva i stečene veštine iskazane kroz humani kapital uticale su na regulisanje tržišta radne snage, kao i na mogućnost intenzivne podele rada i stvaranje kapitala. Ovakav pristup prenet je na ekonomska shvatanja radne snage, kao samo aktivnog dela populacije. Radi lakšeg statističkog praćenja njenih promena, slične definicije sreću se i u državnoj statistici: ekonomski aktivno stanovništvo – radna snaga, čine lica koja efektivno obavljaju zanimanje i nezaposleni (Macura 1997a; RZS 2013). U savremenim istraživanjima preuzet je takav uži „aktivni“ koncept radne snage (Šuković 2009; Radivojević 2015; Pokos, Peračković 2016; Arandarenko 2021). Ipak, širi koncept sagledavanja ovog pojma i faktora koji na njega utiču vode ka sveobuhvatnijoj definiciji radne snage kao kontingentu radno sposobne populacije, koja obuhvata ne samo deo zaposlenog stanovništva, već i onaj koji ne obavlja zanimanje ili nije aktivno, ali po starosti pripada radnom

kontingentu. U tom pogledu, radni kontingent je demografski okvir za formiranje radne snage (Pokos, Peračковиć 2016). Demografi koji su se bavili pitanjem radne snage implementirali su pomenuti pristup, predstavljajući je „radnim kontingentom stanovništva koji čini broj stanovnika u dobi života, s obzirom na fiziološku sposobnost rada u određenom radnom vremenu i s određenim stepenom intenzivnosti rada“ (Wertheimer-Baletić 1999: 398).

Radna snaga nosilac je obnavljanja populacije i stub ekonomske vitalizacije. Kao element društva na kojem počiva proizvodnja novih vrednosti, radna snaga predstavlja značajan preduslov privrednog razvoja. Taj deo populacije dominantan je faktor proizvodnje koji određuje ukupni radni potencijal (Miletić 2008; Radivojević, Nikitović 2010). Na oblikovanje radnog kontingenta utiče grupa demografskih i raznovrsnih socio-ekonomskih činilaca. Demografska grupa faktora dominantno determiniše veličinu radnog kontingenta, u prvom redu putem osnovnih demografskih struktura (starost, pol, prirodna kretanja) i migracije. Starosna struktura direktno određuje trend promena radnog kontingenta, kroz smenu mladih kohorti koji ulaze u radnu snagu i starih koji napuštaju radni kontingent (Ghio, Natale, Goujon 2021). Pozitivni demografski trendovi izraženi kroz povećane stope fertiliteta i nataliteta stvaraju povoljan odnos starosnih kohorti unutar radnog kontingenta, a veći obim mladih značajan je potencijal za ostvarivanje ekonomskog prosperiteta nekog prostora. Migracija je važan determinišući faktor promena u veličini i strukturi radne snage i populacije uopšte. Predstavlja centralno demografsko pitanje u Srbiji (Nikitović 2009). Još je krajem 19. veka Frano Vrbanić analizirajući demografske karakteristike južnih Slovena ukazao na dilemu o potencijalu lokalne populacije i samostalnoj mogućnosti za postizanje ekonomskog rasta bez uticaja „dolaska tuđih elemenata“ (Macura 1997b). Time su već uvedene migracije kao značajan faktor u oblikovanju radne snage. U tom pogledu posebno se izdvajaju ekonomski podstaknute emigracije i prisilne imigracije stanovništva određene starosne dobi, što je uslovalo poremećaje u obimu i strukturi funkcionalnih kontingenata (Stojilković, Devedžić 2010).

Kompleks socio-ekonomskih faktora u sprezi je sa različitim činiocima, kao što su nivo ekonomskog razvoja, ekonomska struktura stanovništva, funkcijska orijentisanost i razvijenost granske strukture, radne navike, dužina obrazovanja, starosni limiti za penzionisanje, stavovi o privrednom angažovanju žena, uključenost mladih, produžena aktivnost u poljoprivredi, mogućnosti za ostvarenje aktivnog starenja, radno zakonodavstvo i slično (Macura 1997a; Wertheimer-Baletić 1999; Paunović et al. 2005; Radivojević, Nikitović 2010; de Beer, van der Erf, Huisman 2011; Aiyar, Ebeke, Shao 2016; Oruč, Bartlett 2018; ETF 2020). Struktura stanovništva prema zanimanju jedan je od najznačajnijih segmenata ekonomskih obeležja

stanovništva, kojom je moguće prikazati odnos objektivnih činilaca koji utiču na stepen razvijenosti i tip uređenja društva, ukazati na produkcijske odnose date populacije, kao i na organizaciju privrede (Macura 1997b). Struktura zaposlenih reflektuje usmerenost nekog prostora ka određenim delatnostima (Agarwal, Rahman, Errington 2009), ali isto tako i starosna struktura radnog kontingenta različito utiče na razvoj pojedinih ekonomskih grana i primenu inovacija, diktirajući stepen ekonomskog razvoja (Aiyar, Ebeke, Shao 2016). S druge strane, kvalifikovanost radne snage u najvećoj meri određuje ekonomski potencijal jedne države (Lutz, Sanderson, Scherbov 2004). Prostori sa većim obimom mladog i kvalifikovanog radnog kontingenta preduslov su za ostvarivanje ekonomskog prosperiteta.

Radna snaga – razvojne tendencije

Promena obima i strukture radne snage je kontinuiran proces na koji u velikoj meri utiču i drugi demografski faktori (starosna struktura, emigracija), koji se uočava u zemljama širom sveta. Smanjenje radne snage uslovljeno je i vođeno značajnim transformacijama u polnoj i starosnoj strukturi, u odnosu mladih i starih (Corone 2005; Lee 2003). Kako Lutz et al. (2019) ističu, naročita pažnja i briga je posvećena narastajućoj populaciji penzionera koji su zavisni od kontinuirano opadajućoj radno aktivnoj populaciji.

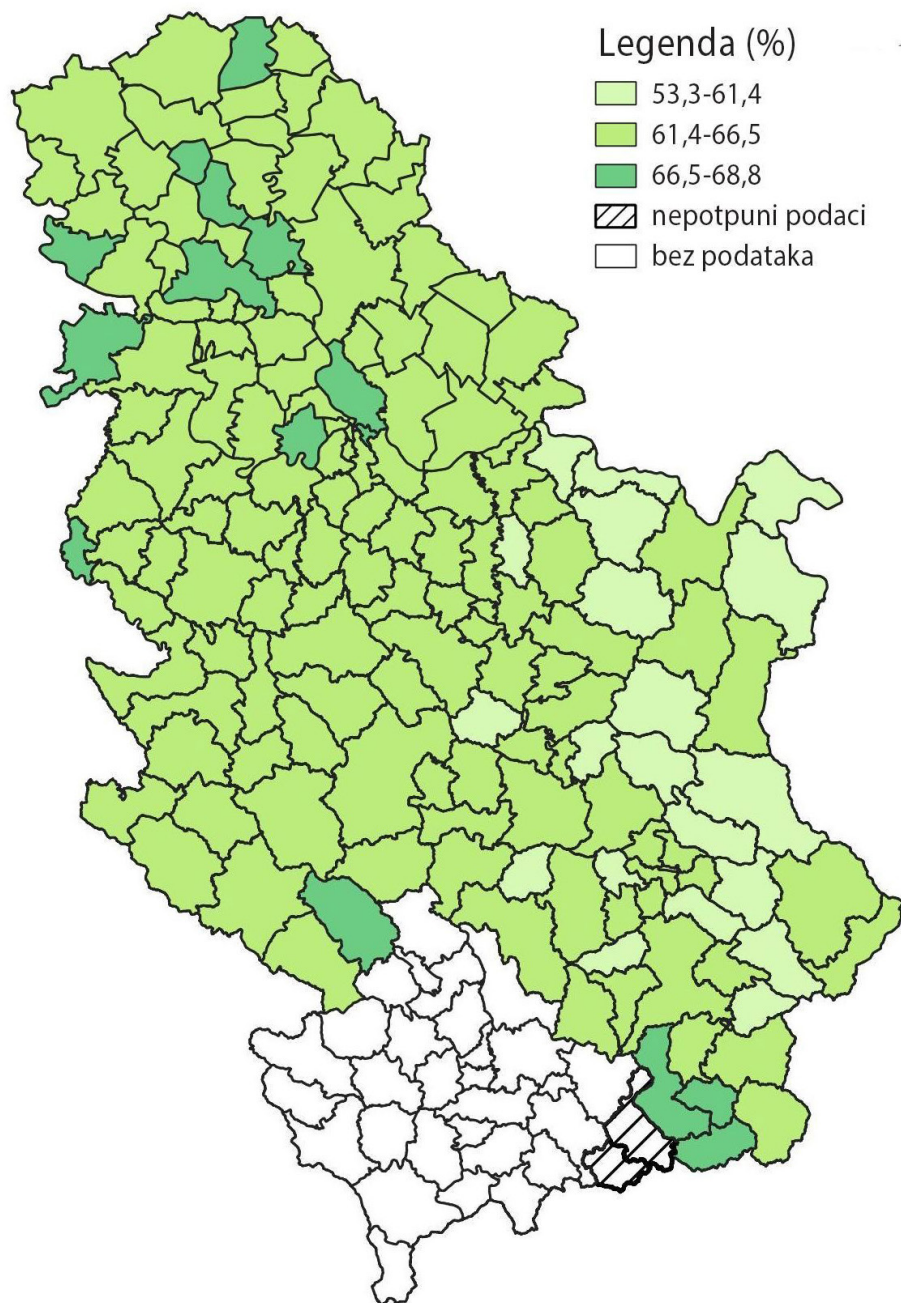
U zemljama Evropske unije (EU) prostorna distribucija radne snage pokazuje značajne razlike i nejednačenosti među zemljama i regionima, ističući područja koja karakteriše izrazito nepovoljna starosna struktura i intenzivna emigracija (De Beer, van der Erf, Huisman 2011; Reynaud, Miccoli 2018). Tako, u periodu 2015-2019, kontingent radne snage je smanjen za približno 3,8 miliona radnika, što proizilazi iz činjenice da je približno 22,9 miliona mladih pristupilo radnom kontingentu, dok je 26,6 miliona starih (65+) napustilo isti (Ghio, Natale, Goujon, 2021). Očekivano je da se takav trend nastavi usled redukovanog demografskog okvira i ubrzanog procesa starenja, naročito nakon isključivanja *baby boom* generacija iz kontingenta, što će se reflektovati na rapidno povećanje opterećenja radne snage (Aiyar, Ebeke, Shao 2016; Kashnitsky, de Beer, van Wissen 2017; Lee 2003; Rađivojević, Nikitović 2010), a ujedno odraziti na usporavanje ekonomskog rasta (Carone 2005).

Gledano na nivou EU zemalja, trend smanjenja radne snage krije određene specifičnosti. Pojedine zemlje Centralne, Zapadne i Severne Evrope (Nemačka, Austrija, Francuska, Norveška, Švajcarska, Velika Britanija i dr.) negativne tendencije u prirodnom kretanju stanovništva kompenzuju intenzivnom imigracijom i prilivom nove radno sposobne populacije. S druge strane, zemlje članice koje su se kasnije pridružile EU (Bugarska,

Rumunija, Hrvatska, baltički blok) i zemlje kandidati, kao što su zemlje Zapadnog Balkana, beleže kontinuiran pad kontingenta radne snage, kao rezultat negativnog trenda prirodnog priraštaja, intenzivne emigracije i ubrzanog starenja (Bartlett, Oruc 2021). Pomenute države su se preobrazile u transmitere radne snage, održavajući aktivnim koridore kretanja radne snage u pravcu istok-zapad i nešto slabije izražen pravac jug-sever (Baas et al. 2014).

Srbija, u poređenju sa drugim državama Zapadnog Balkana, pokazuje najznačajnije smanjenje kontingenta radne snage u periodu 2012-2019, što je iznosilo približno 10% (WIIW 2020). Blagi rast kontingenta radne snage zabeležen je isključivo u periodu 1953-1981 (Stojilković, Devedžić 2010), nakon čega je proces demografske tranzicije i ubrzanog starenja unutar kontingenta izazvalo njegovo kontinuirano smanjivanje. Između dva popisa stanovništva (2002 i 2011) udeo aktivno zaposlenih smanjen je za oko 12% (Nikitović 2015). Prema podacima Popisa 2011, svako treće lice u kontingentu radne snage ima više od 50 godina starosti (Nikitović, Predojević-Despić, Marinković 2015). U periodu 2011-2019, ulazna kohorta (10-14 godina) je opala za 6267, dok je izlazna kohorta porasla za 189.241 lica, što je rezultiralo smanjenjem radno sposobnog stanovništva za približno 183.000 lica. Slabljenje radne snage, odnosno efektivne ponude rada i aktivnih po različitim sektorima delatnosti, ima direktne negativne implikacije na ekonomski rast i održivost (Stojilković, Devedžić, 2010; Radivojević, Nikitović 2010; de Beer, van der Erf, Huisman 2011). Najveći obuhvat 2019. godine je imao kontingent radne snage Regiona Beograda i Regiona Vojvodine. U beogradskom regionu ostvaren je najveći pad u posmatranom periodu, što je direktna posledica starenja radnog kontingenta i intenzivnog iseljavanja mladog radno-sposobnog stanovništva, dok je u Regionu Južne i Istočne Srbije taj pad najniži, gde je obim radnog kontingenta najmanji (Slika 1).

Fokus ovog rada usmeren je na identifikaciju i dublje razumevanje strukturnih i prostornih dispariteta radne snage u Srbiji. Primenjen je demografski koncept po kojem je radna snaga izjednačena sa radnim kontingentom u ovom istraživanju, kao njegovim demografskim okvirom, kako bi se sveobuhvatnije sagledao ukupni potencijal uključujući „rezerve“ ili „zamrznuti“ deo radne snage. Sagledana su osnovna obeležja i potencijal radne snage na nivou opština, kroz analizu obima, strukture (pol, starost, aktivnost, delatnost, nivo obrazovanja), elemenata u oblasti zapošljavanja (ponude i potražnje radnih mesta) i prostorne distribucije u okviru lokalnih teritorija. Na osnovu analiziranih karakteristika, identifikovani su homogeni prostori i postavljena tipologija opština na teritoriji Srbije prema potencijalu radne snage i utvrđen je stepen njegove iskorišćenosti.

Slika 1. Udeo kontingenta radne snage u Srbiji

Metodologija

Metodologija u sprovedenom istraživanju radne snage u Srbiji, njenog potencijala i iskorišćenosti, predstavljena je nizom sukcesivnih koraka, od prikupljanja i obrade podataka i kreiranje seta relevantnih indikatora kojima se bliže opisuje i meri stepen razvijenosti i iskorišćenosti radne snage, do evaluacije postojećeg potencijala radne snage na lokalnom nivou. U ovoj fazi istraživanja sublimirane su demografske karakteristike kontingenta radne snage prema kojima je determinisan njegov potencijal na nivou opština i izvedena njihova klasifikacija u osnovne tipove. U tu svrhu korišćena je hijerarhijska klaster analiza, po Ward-ovom metodu. Izvedena tipologija opština bazirana je na indikatorima razvijenosti i ukazuje na potencijal radne snage. Naredni korak se odnosio na sagledavanje prostorne dimenzije ove problematike, čime je izvršeno mapiranje prostora prema nivou razvijenosti radne snage i izdvajanje postojećih prostornih dispariteta. Prostorna analiza je sprovedena u programskom paketu QGIS 3.16.5.

Naredna faza istraživanja odnosi se na utvrđivanje iskorišćenosti radnog kontingenta. Ona podrazumeva sagledavanje i ukrštanje strukturnih elemenata ovog kontingenta (starost, pol, obrazovanje, aktivnost) i oblasti tržišta rada (struktura zaposlenih po obrazovanju, sektorima delatnosti, obeležja nezaposlenih – dužina traženja posla, nivo kvalifikacija, pol, i sl.). U toj fazi korišćena je deskriptivna statistika, sprovedena u programskom paketu SPSS 13.0.

Selekcija indikatora za merenje potencijala radne snage

Finalni set od sedam indikatora formiran je na osnovu analiziranih demografskih parametara, koji u najvećoj meri određuju obim i strukturu radnog kontingenta. Nakon sprovedenog testa korelacije uočeno je da pojedine varijable pokazuju različit stepen linearne korelacije među sobom merene Pearson-ovim koeficijentom, na osnovu čega je primarno izvršena korekcija selektovanih varijabli. Varijable Udeo radnog kontingenta i Ukupna zavisnost pokazuju izuzetno visok koeficijent korelacije ($r = -,996$), te je zadržana prva varijabla koja direktno ukazuje na potencijal radne snage. Pojedine varijable iskazuju nizak stepen korelacije u skupu varijabli, ispod vrednosti koeficijenta od 0,3. Takav trend iskazuje varijabla Indeks promene radnog kontingenta, kod koje je zabeležena statistički značajnija korelacija ($r = ,359$) sa varijablom koja se odnosi na obim radnog kontingenta, dok sa ostalim varijablama ne beleži značajnu korelaciju. Ova varijabla je isključena iz daljeg istraživanja, jer predstavlja dinamičku komponentu radnog kontingenta i indirektno je sadržana u varijabli Udeo radnog kontingenta, koja pokazuje višu statističku značajnost u skupu. Niske vrednosti koeficijenta

korelacije imaju i varijable koje se odnose na obrazovnu strukturu radne snage u skupu posmatranih varijabli. S obzirom na to da je obrazovanje jedna od osnovnih determinanti koja određuje potencijal radne snage, naročito visokoobrazovana lica, ova varijabla nije isključena iz dalje analize već je posmatrana kao korektivni faktor. Varijabla koja se odnosi na lica sa srednjim obrazovanjem je isključena, iz razloga što je ona značajnija za istraživanja na nižem teritorijalnom nivou (za naselja i ruralna područja).

Podaci i izvori podataka

Ovo istraživanje bazirano je na povezivanju i ukrštanju setova podataka iz različitih izvora, u cilju boljeg razumevanja nivoa razvijenosti i iskorišćenosti kontingenta radne snage na teritoriji Srbije. Setovi korišćenih podataka su:

- Podaci o radnom kontingentu (izvor: Republički zavod za statistiku);
- Podaci u oblasti zaposlenosti (izvor: Republički zavod za statistiku; Nacionalna služba za zapošljavanje);
- Podaci o ponudi poslova (izvor: Nacionalna služba za zapošljavanje);
- Administrativne granice Republike Srbije (izvor: Republički geodetski zavod).

Istraživanje je obuhvatilo ukupno 166 opština. Grad Beograd se posmatra kroz 17 gradskih opština. Podaci za Petrovaradin prikazivani su zasebno za 2011., ali pošto ova teritorijalna jedinica kasnije gubi status opštine, set podataka za 2019. godinu prikazan je sumarno u Gradu Novom Sadu. Iz analize su isključene opštine Bujanovac i Preševo, kao i Region Kosovo i Metohija zbog nepotpunih i nedostupnih podataka.

Rezultati

Na postavljenom i ispitanom setu indikatora izvedeno je grupisanje slučajeva i formiranje tipologije opština prema potencijalu radne snage (Slika 2), gde su tipovi definisani prema srednjim vrednostima posmatranih varijabli. Izdvojeni tipovi 1 i 2 okarakterisani su kao tipovi opština slabog potencijala, tip 3 je umerenog potencijala, dok tipovi 4 i 5 predstavljaju opštine koje poseduju značajan potencijal radne snage. Za svaki od identifikovanih tipova opština osim što je determinisan potencijal radne snage, ustanovljen je i stepen njegove iskorišćenosti po osnovnim parametrima u domenu nezaposlenosti.

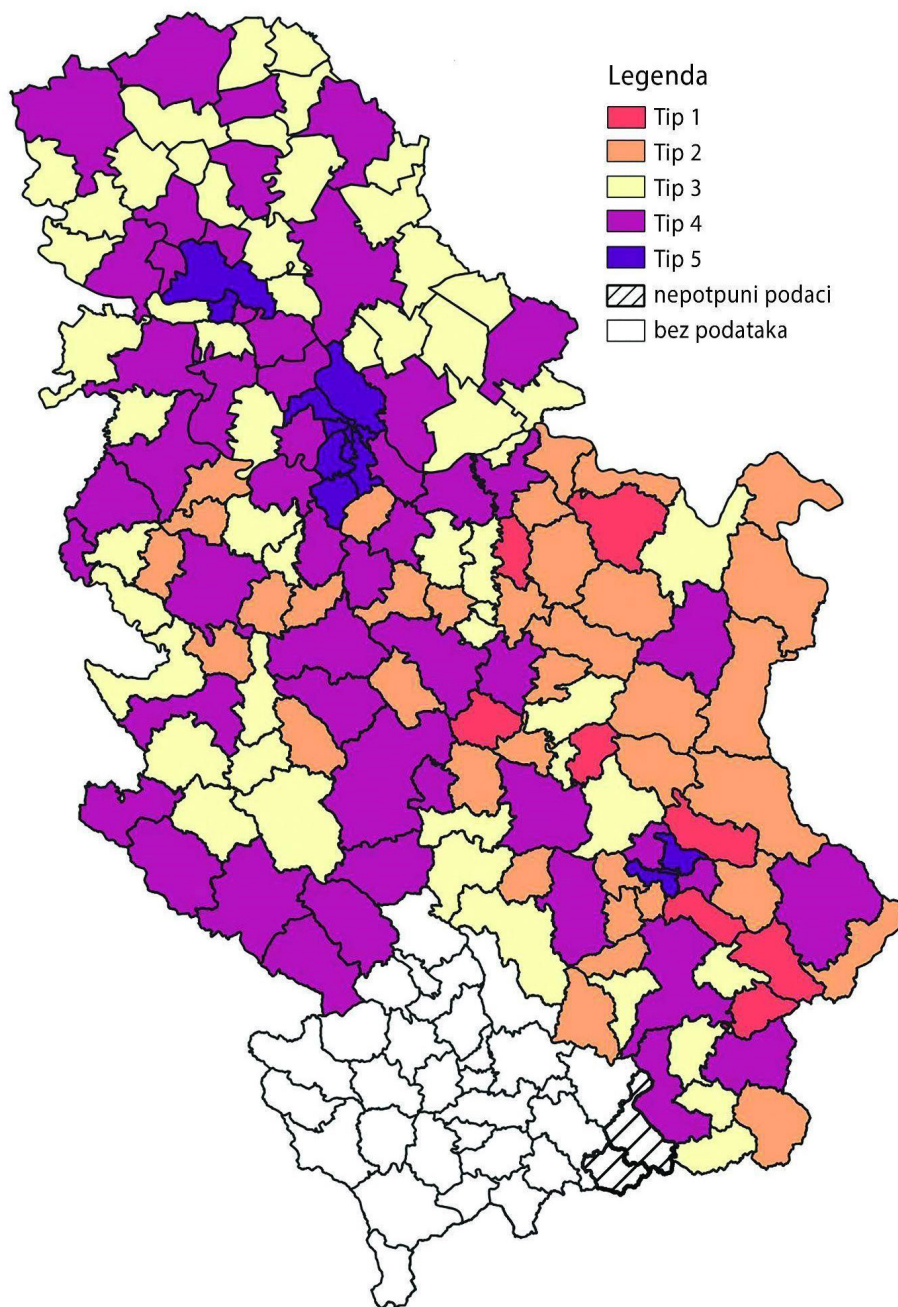
Tip 1 predstavljen je grupom opština izrazito nepovoljnih karakteristika. Obuhvata osam opština lociranih u jugoistočnom i istočnom delu

Srbije: Crna Trava, Gadžin Han, Svrljig, Žabari, Babušnica, Kučevo, Rekovac, Ražanj (Slika 2). U njima se beleži najmanja veličina radnog kontingenta, sa najintenzivnijim promenama i ujedno najslabijim izgledima za njegovu biološku obnovu usled niskih vrednosti ulazne kohorte (10-14 godina) i izuzetno niskog prirodnog priraštaja (-21,95 %), kao i nepovoljnih obrazovnih karakteristika. Demografski oslabljene opštine Gadžin Han, Svrljig i Crna Trava beleže najizraženije negativne promene radne snage u poslednjoj deceniji u Srbiji. Nivo kvalifikacija kod ovih opština je na niskom nivou. Jedino se nešto povoljnijom obrazovnom strukturom odlikuje opština Babušnica (10,22%).

Takođe, iskorišćenost radnog kontingenta je najslabija kod ovog tipa. Registrovan je najveći broj nezaposlenih lica na 1000 stanovnika. Karakter nezaposlenosti, sagledan prema dužini traženja zaposlenja, u ovom tipu naginje ka dugogodišnjoj nezaposlenosti, tako udeo lica koja imaju status nezaposlenih duže od godinu dana iznosi 69%, od čega 34,9% je duže od pet godina nezaposleno. Ujedno, prisutna je slaba uposlenost mladih, koja je dominantna u populaciono malim opštinama ruralnog tipa (preko 20%). Učešće nezaposlenih žene je u proseku za 6,4% više od nezaposlenih muškaraca. Ovaj klaster odlikuje se i najnižim kvalifikacijama nezaposlenog dela radne snage, te dominiraju nezaposleni sa srednjom stručnom spremom, dok je u proseku 6% nezaposlenih lica visoko kvalifikovano.

Tip 2 se sastoji od 36 opština slabog potencijala radne snage, nastao kao rezultat dugogodišnjih negativnih demografskih trendova. Radi se većinski o manjim populacionim opštinama koje su dominantno rasprostranjene u istočnom i jugoistočnom delu Srbije, uz šumadijske, pomoravske i mačvanske opštine sa nešto povoljnijom demografskom slikom (Slika 2). Ovaj tip odlikuje nepovoljan prirodni priraštaj (-13,07), sa nešto blažim tendencijama jedino u opštinama u blizini velikih gradova. Nivo obrazovanja radne snage opština značajno varira. Uočeno je pravilo da opštine ruralnog tipa i dominantno agrarne strukture beleže niži udeo visokoobrazovanih, dok se veći centri, nekada značajnije privredne razvijenosti, odlikuju višim udelom obrazovanog kadra (preko 13%). U ovom tipu opština problem nezaposlenosti je umereno naglašen, ali nije zanemarljiv. Najveću nezaposlenost, preko 100 nezaposlenih na 1000 stanovnika, beleže pomoravske opštine, kao i opštine jugoistočne Srbije.

U ovom tipu opština nezaposlenost je dugogodišnjeg karaktera, gde lica nezaposlena duže od pet godina čine trećinu nezaposlenih ove grupe. U proseku, najveći udeo nezaposlenih traži zaposlenje jednu do dve godine (NZS, 2019). Izražen je problem nezaposlenosti mladih, koji čak u dve trećine opština iznosi preko 20%. Ovaj problem je izrazito prisutan u opštinama Malo Crniće i Žagubica, gde mladi čine trećinu nezaposlenih.

Slika 2. Tipologija opština prema potencijalu radne snage

Kod ovog tipa, žene otežano zasnivaju radni odnos, posebno u šumadijskim i kolubarskim opštinama. Najveći broj nezaposlenih poseduje srednju stručnu spremu (48%), dok sa visokom stručnom spremom ima svega 8,7%.

Tip 3 odlikuje umereni potencijal radne snage. Obuhvata 55 opština manje populacione veličine, disperzno raspoređenih na teritoriji Srbije (Slika 2). U posmatranoj grupi izdvajaju se vojvođanske opštine po nešto značajnijoj veličini kontingenta (preko 66%) i slabijim intenzitetom promena (ispod 10% smanjenja), dok za njima u pogledu veličine kontingenta nešto manje zaostaju opštine centralne Srbije (Čajetina, Ub, Lajkovac, Vlasotince) ili po intenzitetu promene (Vranjska Banja, Trgovište). Najnepovoljnije vrednosti zabeležene su u opštinama na jugozapadu (Nova Varoš, Požega, Ivanjica) i jugu Srbije (Brus, Ćićevac, Aleksandrovac). U ovoj grupi opština primećeni su nepovoljniji demografski trendovi. Prirodni priraštaj je negativan u svim posmatranim opštinama, dok se značajnijim obimom ulazne kohorte (10-14 godina) odlikuju uglavnom opštine koje se nalaze u blizini većih urbanih centara. Nivo obrazovanja radnog kontingenta ovog tipa je uslovno povoljan. Opštine dominantno ruralnog karaktera (Bač, Opovo, Žabalj, Titel) i izolovane pogranične opštine (Trgovište i Krupanj) karakterišu najslabije obrazovne karakteristike, dok opštine polifunkcionalne strukture imaju bolji obrazovni potencijal.

U ovom tipu dominira nizak stepen iskorišćenosti radnog kontingenta, sa preko 20% nezaposlenih u radnom kontingentu, odnosno, više od 130 nezaposlenih lica na 1000 stanovnika. Dugogodišnja nezaposlenost u ovom tipu podrazumeva da 65,2% nezaposlenih traži posao duže od godinu dana, ali značajan je i broj novoprijavljenih lica u registar nezaposlenih (12,7%). Učešće mladih u nezaposlenima je prilično visoka, tako u 70,9% opština beleži 20%, dok u pojedinim prelaze 30% (Kostolac i Lajkovac). Što se tiče distribucije nezaposlenosti među polovima, ona je prilično ujednačena sa samo 3% razlike. U ovom tipu opština najveći udeo u nezaposlenima imaju radnici I i II SSS (46,9%), dok su visokoobrazovani zastupljeni sa 7,3%.

Tip 4 odlikuje visok potencijal radne snage. Ovaj tip je heterogene strukture, obuhvatajući 51 opštinu. Tu spadaju opštine spoljnog prstena Grada Beograda, tzv. prigradske opštine, veći regionalni centri, nekadašnji industrijski centri i zone današnje privredne ekspanzije, opštine sa pozitivnim demografskim trendom i druge (Slika 2). Upravo se zbog povoljnih ili uslovno povoljnih demografskih karakteristika i privrednih prilika ova grupa opština izdvojila kao tip sa najvišim udelom radnog kontingenta i relativno povoljnim trendom promena njegove veličine. Prirodni priraštaj je uglavnom negativan, osim u opštinama na jugozapadu Srbije. Najnepovoljnije vrednosti zabeležene su u opštinama i gradovima jugoistočne Srbije i Vojvodine. Obrazovne karakteristike radne snage u ovom tipu na višem

su nivou od prethodno analiziranih tipova, posebno u velikim regionalnim i obrazovnim centrima (Kragujevac, Subotica, Užice, Vranje, Pirot, Kruševac, Čačak, Zrenjanin, Vršac, Sremski Karlovci).

Ovaj tip opština pokazuje bolju iskorišćenosti radnog kontingenta. U proseku je 12,3% nezaposlenih, odnosno sa 80,6 nezaposlenih lica na 1000 stanovnika. Dugogodišnja nezaposlenost je prisutna i u ovom tipu, tako da polovina pripadajućih opština ima dugoročno nezaposlenih više od 30%, a broj novoprijavljenih lica u registar nezaposlenih postepeno raste. Nezaposlenost mladih je preko 20% u 60% opština ovog tipa. Takođe, žene su u značajno nepovoljnijem položaju pri zasnivanju radnog odnosa (oko 10% više nego muškarci), što je prisutno u gotovo svim većim centrima rada i područjima orijentisanim ka prerađivačkoj industriji i rudarstvu. Značajno učešće u nezaposlenim imaju lica sa višim i visokim obrazovanjem (7,5%), dok u manjem broju opština dominira srednja stručna sprema sa preko 60%.

Tip 5 odlikuju najpovoljnije karakteristike. Obuhvata 16 opština, koje se odlikuju visokim stepenom urbanosti – 11 opština Grada Beograda (centralne gradske i opštine užeg gradskog područja), opštine Grada Novog Sada i grada Niša (Slika 2). To su radno intenzivne opštine, diferencirani centri rada, te je i udeo radnog kontingenta u njima visok (65%). Najniže vrednosti prirodnog priraštaja, vezuju se za centralne beogradske opštine (-4,4 ‰), kao i za perifernu beogradsku opštinu Barajevo (-6 ‰), dok se opštine Zvezdara i Grad Novi Sad odlikuju pozitivnim prirodnim priraštajem. Ukoliko se obnavljanje radne snage posmatra kroz ulaznu kohortu (10-14 godina), prisutan je sličan prostorni obrazac. Više od polovine radne snage visoko radnih centara (opštine Vračar, Stari grad i Savski venac) imaju više ili visoko obrazovanje, a nešto manje (iznad 40%) je zabeleženo je u opštinama Novi Beograd i Medijana (Niš). Udaljavanjem od centralnih gradskih zona udeo visokoobrazovanih opada. U ovom tipu opština, nezaposlenost je niska. Beleži se najmanji broj lica koja traže zaposlenje duže od pet godina. Sve opštine imaju više novoprijavljenih nezaposlenih od proseka za Srbiju (NZS 2019). Dugoročna nezaposlenost se kreće na nivou od oko 28%, dok su samo u niškim opštinama mladi u nezaposlenim zastupljeni sa preko 20%. Među nezaposlenima, trećinu čine visoko kvalifikovani.

Diskusija

Razumevanje strukturnih i prostornih dispariteta radne snage, sagledanih kroz prizmu lokalnih potencijala i iskorišćenosti kontingenta, iziskuje poznavanje i povezivanje sa širom demografskom slikom, pokretačkim faktorima, kao i minulim i recentnim razvojnim procesima u Srbiji. Savremene demografske karakteristike ukazuju na postojanje „tektonskih poremećaja“.

Srbija se nalazi među deset zemalja na svetu čije se stanovništvo najbrže smanjuje (Lutz et al. 2020), a takođe je i jedna od zemalja sa najstarijom populacijom, u kojoj udeo starih lica (65+) iznosi 17,4% (Devedžić, Stojilković Gnjatović 2015) a udeo prosečne starosti 43,5 godine (RZS, 2022). Prema projekcijama Svetske banke očekuje se da će do 2050. godine broj stanovnika u Srbiji iznositi ispod 5,7 miliona. Pomenuto stanje predstavlja posledicu delovanja dva pokretačka faktora, koji se međusobno prožimaju i deluju u sinergiji. Višedecenijski negativni prirodni priraštaj i niska stopa fertiliteta, javljaju se u gotovo svim delovima Srbije (Đurđev, Arsenović 2015; Nikitović, Predojević-Despić, Marinković 2015), a okarakterisani su kao „divergentni tokovi koji su doveli do izrazite etničke i regionalne polarizacije prirodnog kretanja“ (Devedžić, Stojilković Gnjatović 2015: 23). Drugi pokretački faktor podrazumeva migratorne tokove, kontinuirano prisutne, bilo da je reč o unutrašnjim migracijama pokrenutim procesom industrijalizacije i orijentisanim ka urbanim centrima (Beograd i drugi regionalni centri) ili emigraciji sa tendencijom privremenog ili trajnog iseljavanja u inostranstvo, primarno orijentisanog ka ekonomski razvijenim zemljama. U protekle dve decenije, procenjuje se da je u inostranstvo emigriralo oko 330 000 stanovnika, najviše iz ekonomskih razloga (Lutz, Gailey 2020). Upravo, tradicionalno shvatanje migracija prevashodno podrazumeva kretanje radne snage (de Beer, van der Erf, Huisman 2011). Pomenuti faktori su uticali na smanjenje radnog kontingenta u Srbiji, ali u zavisnosti od toga koja komponenta je primarno uslovljavala promene unutar samog kontingenta, tempo promena, posmatrano na nivou opština, bio je drugačiji (Drobnjaković et al. 2022).

Nasledeni prostorni dispariteti dodatno su produbljeni usled nepovoljnih demografskih prilika, što je imalo negativne implikacije na veličinu i strukturu kontingenta radne snage danas. Radi sagledavanja i razumevanja fluktuacije kontingenta radne snage, kao i konsekvenci, neophodno je, kako Salikov (1977) ističe, „izoštavanje“ slike, što se postiže prenosom istraživanja takvog problema sa nacionalnog i regionalnog nivoa na detaljniji, odnosno lokalni nivo.

U Srbiji, u periodu 2011-2019. godine u većini opština registrovano je smanjenje udela radnog kontingenta. Najveće smanjenje vezuje se za mlado radno sposobno stanovništvo, koje predstavlja potencijal u okviru ukupnog kontingenta radne snage. Neodgovarajuće ekonomsko okruženje prepoznato je kao okidač procesa intenzivnog iseljavanja koji je ujedno doveo do slabljenja baze kontingenta radne snage. Sa druge strane, u većini opština, radni kontingent je sve stariji (registrovani su veći udeli starije radne populacije 55-64). Neusklađenost ponude obrazovanja i potreba na tržištu rada stvorila je visoke udele nezaposlenosti – višak radne snage i time značajno

odredila njegovu neiskorišćenost. To za rezultat ima pojavu regionalnog ili nacionalnog „*mismatch*“-a, odnosno neusklađenost između ponude i potražnje rada, kao i nemogućnost da se nezaposlenost nadomesti slobodnim radnim mestima (Šuković 2009). Regionalno posmatrano, najslabiji potencijal radne snage pokazuju opštine iz Regiona Južne i Istočne Srbije, dok najpovoljnijim potencijalom raspolažu opštine Regiona Beograd i one koje su funkcionalno i infrastrukturno dobro povezane sa velikim gradovima i regionalnim centrima.

Prikazane karakteristike opština u okviru tipova slabog potencijala jasno ukazuju na nedovoljne izgleda za dalji razvoj i prosperitet, obnavljanje i jačanje kontingenta radne snage. Ipak, u tom pogledu prisutan je nešto drugačiji trend među opštinama prvog i drugog tipa, iako su im zajedničke izrazito nepovoljne demografske karakteristike. Nešto bolje vrednosti u pogledu karakteristika prirodnog kretanja vezuju se isključivo za populaciono veće opštine ovih tipova (Zaječar, Negotin). Demografski ugrožene opštine imaju izražene probleme pri zapošljavanju muškaraca, dok su u manjim ruralnim opštinama žene neznatno više izložene umanjenim mogućnostima zapošljavanja. To žene čini vulnerabilnim kategorijama i zapostavljenim segmentom društva usled prisustva tradicionalističkih obrazaca ponašanja (Leschke, Jepsen 2009). Regionalno posmatrano, većina opština slabog potencijala locirano je u Regionu Južne i Istočne Srbije, koje su u demografskom smislu tradicionalno najmanje razvijen prostor. Ove opštine su devastirane masovnom emigracijom i ekstremno niskom stopom fertiliteta, što je rezultiralo „demografskim obrtom“ pri kome dolazi do relokacije mladih i ostanka starih lica (Rizzo 2016) i dramatičnim smanjenjem kontingenta radne snage, sa indeksom starenja preko 1,8 (Magdalenić, Galjak, 2016). Najveća razlika u broju doseljenih i odseljenih na teritoriji Srbije, registrovana je upravo na ovom prostoru (Đurđev, Arsenović 2015). Za očekivati je da će se u ovim opštinama nastaviti dalje slabljenje potencijala (baze) radne snage. Ovakva situacija karakteristična za agrarne (ruralne) opštine, naročito ukoliko su slabo intenzivnog do ekstenzivnog karaktera, po pravilu pasivnog i depopulacionog karaktera, koje su ujedno nepovratno oštećene (Pinilla, Ayuda, Sáez 2008). Nekada su se višak radne snage u poljoprivredi i visoka angažovanost na individualnom poljoprivrednom gazdinstvu povezivali sa nedovoljnom razvijenošću industrije i drugih neagrarnih delatnosti koje bi je apsorbavali (Zajednica naučno-istraživačkih ustanova, 1964), što je aktuelna situacija karakteristična za ovu grupu opština. Lošije ekonomske prilike i neusklađenost potreba tržišta i ponude obrazovanja u ovim opštinama imaju za posledicu relativno visok udeo nezaposlenih, posebno onih koji više godina čekaju na zaposlenje (dugogodišnja nezaposlenost).

Tipu umerenog potencijala pripada nešto veći broj opština uglavnom male i srednje populacione veličine. Ono što ovaj tip opština izdvaja u odnosu na druge jeste najveći udeo mladih zaposlenih, usled nešto povoljnijih demografskih karakteristika. Međutim, iskorišćenost radnog kontingenta je na jako niskom nivou, te se može govoriti o potencijalu koji nije uposlen, ali uz izvesne mere može imati pozitivnu perspektivu. Privreda ovih malih opština je prilično nerazvijena, zavisi od tržišta u većim centrima, te je prisutna visoka nezaposlenost dugoročnog karaktera (Drobnjaković, Panić, Đorđević 2015). Problem nerazvijenih područja uglavnom se svodi na pitanje regulisanja odnosa između stanovništva i privrede, uzimajući u obzir tendencije njihovog kretanja, čija je jedna od manifestacija radna snaga i njena struktura (Macura 1997a). S tim u vezi, rešavanje ovog značajnog opšteg pitanja počiva na radnoj snazi. Iako se ne može zanemariti potencijal radne snage koji je u ovim opštinama identifikovan, posebno u dolazećim generacijama, neophodno je stvaranje povoljnijeg ekonomskog okruženja.

Tipove koje odlikuje visok potencijal radne snage, uglavnom čine opštine koje imaju funkciju regionalnih centara i značajnijih privrednih centara, centralna gradska jezgra i vitalne enklave. Povoljniji demografski uslovi, razvijenost privredne funkcije i dobri socio-ekonomski uslovi doprineli su visokim udelima zaposlenosti u opštinama ovog tipa. Međutim, udeo radnog kontingenta u ovim opštinama postepeno opada, što se može dovesti u vezu sa činjenicom da visoko razvijena robna privreda, koja počiva na razvijenoj društvenoj podeli rada, utiče na formiranje relativno manjeg procenta aktivnog stanovništva, odnosno manji udeo radne snage (Macura 1997a). Iako povoljnih karakteristika, opštine ovog tipa beleže značajne fluktuacije u pogledu veličine i strukture radnog kontingenta, kao i stepena njegove iskorišćenosti. Centralne gradske opštine i makroregionalni centri odlikuju se najpovoljnijim karakteristikama u kontekstu potencijala i iskorišćenosti radnog kontingenta. U periodu industrijalizacije i širenja grada većina gradskih opština Beograda, Niša, Novog Sada i dr. imale su imigracioni karakter, koji su zadržale i u recentnom periodu (10 %) (Đurđev, Arsenović 2015). Vremenom su prigradske zone, funkcionalno povezane sa gradskim centrom, ostvarile pozitivan migracioni saldo iz ekonomskih razloga (jeftinije zemljište, dozvoljena individualna gradnja), što se odrazilo na starenje gradskog centra i povoljniju demografsku strukturu prigradskih opština (Živanović, Vojković, Devedžić 2014). Ovi centri imaju potencijal za poboljšanje demografskih prilika i obnavljanje radnog kontingenta uz adekvatno usmeravanje. U ovoj grupi opština nalaze se i opštine mozaične etničke strukture stanovništva. Kod njih je registrovan značajan priliv mlade radne snage, te opštine predstavljaju vitalne enklave

na teritoriji Srbije (povoljna starosna struktura, pozitivan prirodni priraštaj), što se reflektuje i na obnavljanje radnog kontingenta. U tim opštinama veći je očekivani ulaz radne snage nego što je ostvaren gubitak odlaskom u penziju. Međutim, u pojedinim opštinama ove grupe, kontingent radne snage se obnavlja uprkos odlivu stanovništva (Tutin, Sjenica), dok se u drugim to obnavljanje objašnjava prilivom stanovništva zahvaljujući pograničnom položaju (Preševo) ili privrednom razvoju (Novi Pazar). Nešto slabijeg potencijala su opštine locirane u regionu Južne i Istočne Srbije, koje karakterišu polna izbalansiranost usled veće uključenosti žena u radni proces. Žene se usled većeg učešća u radnom procesu i sticanja viših kvalifikacija tretiraju kao moćan pokretač privrednog rasta, analogno tendencijama u postmodernističkim zemljama (Savić, Mihajlović Mihić 2010). Sveopštem povoljnijem potencijalu i stepenu iskorišćenosti radne snage ovih opština, doprineo je visok nivo kvalifikacija radne snage, iskorišćenost starosnih kategorija i polnih prednosti u pojedinim granama privrede. Ovakve karakteristike omogućavaju uključivanje u savremene razvojne procese i podizanje nivoa razvijenosti, u prvom redu kroz kontingent visoko edukovanog i dobro obučenog stanovništva (Jokić, Dželebdžić, Petovar 2015), koje je sposobno da prihvati nove tehnologije i inovacije i time doprinese sveukupnom ekonomskom razvoju. Međutim, još uvek visoka nezaposlenost i struktura nezaposlenih lica ukazuju da veličina kontingenta radne snage, demografski trendovi i privredne karakteristike nisu u potpunosti kompatibilne sa veštinama i stečenim obrazovanjem, što je jedna od značajnih kočnica razvoja. Neravnomerna raspodela nezaposlenih lica po nivou kvalifikacija odraz je i ukupnog nivoa obrazovanja radnog kontingenta i ponude radnih poslova na lokalnom nivou. Za očekivati je da će i u ovim opštinama, u narednim godinama, doći do slabljenja potencijala radne snage, te bi adekvatne politike, sa jasnim planom i ciljem, mogle delimično da uspore nepovoljne procese i time ublaže negativne efekte slabljenja baze kontingenta radne snage.

Zaključak

Analiza prostornih i strukturnih dispariteta radne snage je dodatno osvetlila problem karakterističan za većinu opština u Srbiji, koji se ogleda u smanjivanju kontingenta radne snage i slabljenju potencijala, što se direktno odražava na njegovu nedovoljnu iskorišćenost. Kao pokretački faktori koji u najvećoj meri determinišu obim potencijala, izdvojeni su intenzivna depopulacija, nedovoljno rađanje (niske stope fertiliteta), kontinuirano iseljavanje stanovništva (emigracija), nizak nivo obrazovanosti i nepovoljan položaj pojedinih vulnerabilnih grupa unutar kontingenta.

Sagledavanje istorijskog konteksta postojećeg nesklada u pogledu obima i strukture radne snage u Srbiji, odnosi se na rapidnu industrijalizaciju koja je inicirala neregulisani transfer radne snage iz agrarnih u sekundarne delatnosti i stihijska migratorna kretanja iz ruralnih ka urbanim sredinama. Uprkos smanjenju kontingenta radne snage, koji je karakterističan za gotovo sve opštine u Srbiji, nešto povoljniji socio-ekonomski uslovi, blizina velikih gradova, bolje obrazovne karakteristike kod pojedinih opština ukazuju na postojanje potencijala i veću iskorišćenost istih. Ipak, prostorni dispariteti u pogledu obima i strukture radne snage su veoma izraženi u Regionu Južne i Istočne Srbije. Tako, populaciono male opštine odlikuje najslabiji potencijal radne snage, kao i opštine pretežno ruralnog karaktera koje odlikuje veća nezaposlenost, te smanjen potencijal i nedovoljna iskorišćenost kontingenta.

Usporavanje procesa depopulacije i iseljavanja stanovništva jedan je od prioritetnih ciljeva aktuelnih planskih dokumenata i strategija. Ipak, slabljenje radnog kontingenta i privrednih funkcija zahteva strukturnu, jasnu, koordiniranu politiku prilagođenu i primenjivu na lokalnom nivou. To je od posebnog značaja za opštine kod kojih je identifikovano postojanje potencijala radne snage. S tim u vezi, prilikom kreiranja politika koje tangiraju problematiku radne snage i tržišta rada neophodno je staviti naglasak na dva aspekta, kako je još krajem 20. veka istakao demograf Macura (1997a): i) na produktivnost rada; ii) na apsorbovanje radne snage. Nepovoljne prilike na tržištu rada koje ne prati ponuda obrazovanja dodatno oslabljuju već nedovoljne potencijale u okviru radnog kontingenta i stvaraju viškove nezaposlenih lica. Za sveopšte unapređenje i razvoj Srbije, neophodna je veća apsorpcija radnosposobnih lica, što se može unaprediti kroz reforme u sferi obrazovanja, zdravstva, ekonomije. To bi se moglo izdvojiti kao jedan od najznačajnijih koraka ka usporavanju dosadašnjih nepovoljnih demografskih procesa, posebno procesa emigracije, koji najčešće „odnosi“ mlado radnosposobno stanovništvo.

Literatura

- Shekhar, Aiyar, Christian Ebeke (2016), *The Impact of Workforce Aging on European Productivity*. IMF Working Paper WP/16/238, European Department: International Monetary Fund.
- Agarwal, Sheela, Sanzidur Rahman, Andrew Errington (2009), „Measuring the Determinants of Relative Economic Performance of Rural Areas“, *Journal of Rural Studies* 25(3): 309–321.
- Arandarenko, Mihail (2021), *How Migration, Human Capital and the Labour Market Interact in Serbia*. Turin: European Training Foundation.

- Baas, Timo, Mikkel Barslund, Matthias Busse et al. (2014), „Labour Mobility in the EU: Dynamics, Patterns and Policies. *Intereconomics*“, 49(3): 116–158. doi: 10.1007/s10272-014-0495-x
- Baecker, Dirk (2007), „A Note on Max Weber’s Unfinished Theory of Economy and Society“, *Economic Sociology* 8(2): 27–30.
- Bartlett, William, Nermin Oruc (2021), *Labor Markets in the Western Balkans 2019 and 2020 Study*. Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- Carone, Giuseppe (2005), *Long-term labour force projections for the 25 EU Member States: A set of data for assessing the economic impact of ageing*. EU: European Commission Economic Paper, No. 235.
- Joop De, Beer, Rob Van der Erf, Corina Huisman (2011), *The Growth of the Working Age Population: Differences between Rural and Urban Regions across Europe* (NEUJOBS No. D 8.1), Hague: NIDI.
- Drobnjaković, Marija, Milena Panić, Vlasta Kokotović Kanazir, Vanja Javor (2022), „Spatial Aspects of Labor Force Formation: The Interrelation of Cohort Turnover and Net Migration in Serbia“, *Eurasian Geography and Economics* 63(4): 543 – 559.
- Drobnjaković, Marija, Milena Panić, Jasmina Đorđević (2015), „Traditional undeveloped municipalities in Serbia as a result of regional inequality“, *European Planning Studies* 24 (5): 926–949. <https://doi.org/10.1080/09654313.2015.1129396>
- Durkheim, Emile (1960), *The Division of Labor in Society*, New York: Noble Offset Printers, Inc.
- Đurđev, Branislav, Danijela Arsenović (2015), „Populaciona dinamika u međupopisnom periodu“, u V. Nikitović (prir.), *Populacija Srbije početkom 21. veka*. Beograd: Republički Zavod za Statistiku, str. 42–60.
- European Training Foundation (2020), *Education, Training, and Employment Developments 2020*. Turin: European Training Foundation.
- Ghio, Daniela, Natale Fabrizio, Goujon Anne (2021) „Demographic Changes in Labour Force Supply: Cohort Turnover versus Net Migration Effects“, u: A. Goujon (prir.), *The Demographic Landscape of EU territories: Challenges and Opportunities in Diversely Ageing Regions*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Jokić, Vesna, Omiljena Dželebdžić, Ksenija Petovar (2015), „Human Capital and its Spatial Distribution as Limiting Factors for Balanced Development of Serbia“, *Spatium* 34: 46–55.
- Kashnitsky, Ilya, Joop de Beer, Leo Van Wissen (2017), „Decomposition of Regional Convergence in Population Aging across Europe“, *Genus* 73 (2): 0–25.
- Lee, Ronald (2003), „The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change“, *Journal of Economic Perspectives* 17 (4): 167–190.
- Leschke, Janine, Marie Jepsen (2009). *Transitional Labour Markets, From Theory to Policy Application. Can Transitional Labour Markets Contribute to a Less Traditional Gender Division of Labour?* Centre d’Economie de la Sorbonne, Working Papers, no. 27.
- Lutz Wolfgang, Warren C. Sanderson, Sergei Scherbov (2004), *The End of World Population Growth in the 21st Century: New Challenges for Human Capital Formation and Sustainable Development*, London: Earthscan.

- Lutz, Wolfgang, Gemma Amran, Alain Bélanger, Allesandra Conte et al. (2019), *Demographic Scenarios for the EU - Migration*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Lutz, Wolfgang, Nicholas Gailey (2020), *Depopulation as a Policy Challenge in the Context of Global Demographic Trends*. Belgrade: UNDP Serbia.
- Macura, Miloš (1997a), „Sastav i važniji problemi radne snage Jugoslavije“, u: B. Đerić (prir.) *Izabrani radovi. Radna snaga i stanovništvo*. Knj. III, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 339–402.
- Macura, Miloš (1997b), „Ekonomski sastav stanovništva“, u: B. Đerić, (prir.) *Izabrani radovi. Radna snaga i stanovništvo*, Knj. III, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 303–308.
- Magdalenic, Ivana, Marko Galjak (2016). „Ageing map of the Balkan Peninsula“, *Journal of Geographical Institute Jovan Cvijic SASA* 66 (1): 75–89.
- Miletić, Radmila (2008), „Global interdependence and restructuring of industrial production“, *Bulletin of the Serbian Geographical Society* 88 (2): 51–65.
- Nejašmić, Ivo (2005), *Demografija - stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Zagreb: Školska knjiga.
- Nikitović, Vladimir (2009), „Serbia as Immigration Country – Foreseeable Future?“, *Stanovništvo* 47 (2): 31-52.
- Nikitović, Vladimir, Jelena Predojević-Despić, Ivan Marinković (2015), „Migrantsko stanovništvo“, u: V. Nikitović (prir.), *Populacija Srbije početkom 21. veka*, Beograd: Republički zavod za statistiku, str. 98–127.
- Nacionalna služba za zapošljavanje (2019), *Podaci o nezaposlenim licima*, Posebna obrada. Beograd: Nacionalna služba za zapošljavanje.
- Oruč, Nermin, William Bartlett (2018), *Labour Markets in the Western Balkans: Performance, Causes and Policy Options*, Sarajevo: Regional Cooperation Council.
- Paunović, Blagoje, Nicola Fabris, Ray Phillips, Anastasia Fetsi, Henrik Huitfeldt (2005), *Labour Market Review of Serbia*. Working paper. Turin: ETF Sharing expertise in training.
- Pinilla, Vicente, Maria-Isabel Ayuda, Luis-Antonio Sáez (2008), „Rural Depopulation and the Migration Turnaround in Mediterranean Western Europe: A Case Study of Aragon“, *Journal of Rural and Community Development* 3 (1): 1–2.
- Pokos Nenad, Peračković Krešimir (2016) „Promjene u strukturi radno aktivnog stanovništva Hrvatske od 1971. do 2011“, *Revija za sociologiju* 46 (3): 297-323. doi.org/10.5613/rzs.46.3.3
- Radivojević Biljana, Nikitović Vladimir (2010), „Održivost radne snage u uslovima intenzivnog starenja“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 131: 455-464.
- Radivojević Biljana (2015), „Ekonomske strukture stanovništva“, u V. Nikitović (prir.), *Populacija Srbije početkom 21. veka*, Beograd: Republički zavod za statistiku, str. 222-261.
- Reynaud Cecilia, Miccoli Sara (2018) „Depopulation and the Aging Population: The Relationship in Italian Municipalities“, *Sustainability* 10 (1004): 1-12. doi:10.3390/su10041004
- Republički zavod za statistiku (2022), *Opštine i regioni u Republici Srbiji*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2013), *Ekonomska aktivnost. Popis stanovništva, domaćinstva i stanova. Knjiga 13*, Beograd: RZS.

- Salikov, N. Alexey (1977), „Methodological problems in the geography of labor resources“, *Soviet Geography* 18 (6): 396-402. doi: 10.1080/00385417.1977.10640185
- Savić Mirko, Mihajlović Mihić Svetlana (2010), „Varijacije na tržištima rada u Evropi sa aspekta pola“, *Stanovništvo* 48 (2): 53-74.
- Speringer Markus (2012), *Survival of the Fittest!? Multi-State Population Projections by Education for the EU and the European „Newbies“ - Croatia, Macedonia, Montenegro and Turkey*, Wien: Universität Wien.
- Stojilković Jelena, Devedžić Mirjana (2010), „Odnos broja penzionera i zaposlenih u kontekstu demografskog starenja u Srbiji“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 131: 177-186.
- Šuković Danilo (2009), „Stanovništvo Srbije u fokusu tržišta rada“, *Stanovništvo* 47 (2): 85-99. doi.org/10.2298/STNV0902085S
- Zajednica naučno-istraživačkih ustanova (1964), *Rezerve poljoprivredne radne snage na individualnim gazdinstvima Jugoslavije*, Skoplje: Zajednica naučno-istraživačkih ustanova za ekonomiku poljoprivrede.
- Živanović Zora, Vojković Gordana, Devedžić Mirjana (2014), „Tipovi populacione dinamike naselja Beogradskog regiona“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 148 (3): 443-453.
- Wertheimer-Baletić, Alica (1999), *Stanovništvo i ekonomski razvoj*, Zagreb: Mate d.o.o.
- Weber, Max (1968), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, u: G. Roth and C. Wittich (prir.), transl. E. Fischoff et al., New York: Bedminster Press (Reprint Berkeley: University of California Press, 1978).
- WIIW (2020), *Western Balkans Labour Market Trends 2020*. Viena: The Vienna Institute for International Economic Studies and World Bank Group. <https://wiiw.ac.at/western-balkans-labor-market-trends-2020-dlp-5300.pdf>, (pristupljeno 10.09.2021.)

Marija Drobñjaković, Milena Panić, Vlasta Kokotović Kanazir

SPATIAL AND STRUCTURAL DISPARITIES OF LABOR FORCE IN SERBIA

Summary

The labor force is a “dynamic” functional contingent, a pillar of spatial and economic development, conditioned by demographic and socio-economic changes and processes. Dynamics, as a characteristic of the labor force contingent, is reflected in a series of changes and transformations, which in recent decades have led to its rapid shrinking, aging and declining capacity for renewal, which will continue in the future. The mentioned trend has gained global spread, appearing in countries with different political and social systems and economic development, and its presence is recognized in Serbia as well. For a deeper understanding of the mentioned phenomenon, this research is focused on the identification of spatial patterns and understanding of local characteristics, as well as the interpretation of their causality. The research was conducted at the local level, through the analysis of the scope, structure (gender, age, activity, education) and employment elements (job supply and demand). Typology of municipalities was conducted, which enabled the identification of areas with “weak” and “strong” labor force potential, as well as the parameters for its utilization. The type with the weakest labor force potential encompasses demographically endangered municipalities in South Serbia, which are also characterized by low labor force

utilization, due to significant underdevelopment of the local labor market. The most favorable type included municipalities in the central urban zones of large cities (Belgrade, Niš, Novi Sad), which also have the largest share of the employed population and highly qualified labor force. In the transitional types (106 municipalities), the differences are caused by population size, demographic vitality and education.

Keywords

labor force, working contingent, potential, utilization, municipal typology, Serbia.